

Karl IX:s väg till kronan

Maktkampen och relationen till Strängnäs

Elev: Hannah Palmgren

Klass: EU16

Lärare: Gunnar Elworth

Ämne: Historia 2

Inledning

Karl IX kallades före sin kröning hertig Karl då han styrde över sitt eget hertigdöme. Redan från tidig ålder fick han känna på maktens begär vilket kom att utvecklas till en törst efter Sveriges krona. Med inte alltid så regelrätta metoder banade Karl sin väg genom den svenska politiken. Han var inte särskilt tolerant mot de som tyckte annorlunda, något hans eget folk fick erfaras om de misskötte sig. Därför har populärhistoriska författare valt att kalla honom psykopat, men var han verkligen det?

Strängnäs var vid denna tid ett viktigt maktcentrum och Karl fick då en naturlig koppling till staden. I samband med reformationen plundrade han kyrkor för guld och renoverade dem för att anpassas till den protestantiska synen på överflöd. Efter sin död begravdes han i Strängnäs domkyrka i ett gravkor som han planerat i femton års tid. Kyrkan inhyser även Vasaättlingar och Sveriges finaste begravningsregalier som tillhör Karl.

Karl IX var makthungrig, brutal och slug, därmed kom han få ett innehållsrikt liv som påverkat Sveriges historia på många sätt.

Syfte och frågeställning

Denna uppsats syfte är att fördjupa kunskaperna om en av Sveriges kungar: Karl IX. Genom att undersöka hans maktkamp, dels med sina bröder men främst med sin brorson Sigismund, ska uppsatsen klargöra hur Karl tog makten. Dessutom ska uppsatsen kartlägga hans relation till Strängnäs, då han är begravd i stadens domkyrka. Utifrån uppsatsens syfte ska följande frågeställningar besvaras:

Hur tog Karl IX makten? Vilken var hans relation till Strängnäs?

Källkritik

I denna uppsats har två huvudkällor använts: en intervju med Stefan Eklund, domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka och dokumentären *Hertig Karl- kung Karl* i serien Hermans historia. Dessa källor har kompletterats av nationalencyklopedin och boken *Den skoningslöse- En biografi över Karl IX* av Erik Petersson.

Stefan Eklund blev intervjuad av författaren och är därmed en primärintervju. Eftersom att Karl IX har en stark koppling till Strängnäs då han är begravd i stadens domkyrka är det rimligt att tänka att Strängnäs domkyrka har kunskaper om honom och mer specifikt hans relation till kyrkan. Strängnäs domkyrka har en tydlig avsändare dels genom att det är en väletablerad institution som i århundraden blivit förknippad med kunskap. Men även genom svenska kyrkan som är ett registrerat trossamfund. Då intervjun skedde muntligt kan materialet anses vara nyuppdaterat och därmed relevant och aktuellt. Källan har dock svagheter såsom att den har en tydlig världsbild, det vill säga källan är religiöst tendentiös. Då vasatiden kretsade kring religionskrig är detta viktigt att ha i beaktning. Trots att en

intervju innebär att materialet är aktuellt och relevant finns det brister, nämligen minnet. Det mänskliga minnet har en tendens att glömma detaljer eller händelser som är viktiga för återberättandet av en historia. För att lösa detta har intervjun jämförts med andra källor för att möjliggöra en så sanningsenlig bild som möjligt.

Den andra huvudkällan är Herman Lindqvist i en dokumentär om Karl IX. Herman Lindqvist är en så kallad populärhistoriker vilket har både sina för- och nackdelar. Eftersom att Hermans historia utgavs av SVT finns det en tydlig avsändare på materialet som jobbar till källans fördel. Vidare är SVT ett public service nätverk, vilket innebär att de ska jobba i folkets favör. Att källan är mindre subjektiv är därför troligt. Dock är det värt att minnas att alla källor har en viss mån av subjektivitet enligt hermeneutikens grundregel. Då dokumentären var utgiven år 1999 finns en risk att materialet inte tar hänsyn till nykommen fakta. Därför jämfördes materialet med andra källor för att bekräfta validiteten. Källan är inte en primärkälla, vilket får konsekvenser som tolkningsfel och informationsbortfall. Däremot är det svårt att få tag på förstahandskällor då uppsatsen handlar om ett 500 år gammalt ämne och det inte finns en massa material bevarat.

Bakgrund

Karl IX var ett av Gustav Vasas och Margareta Leijonhufvuds tio barn och en av de tre som kom att bli kung.¹ Han föddes den fjärde oktober 1550 och redan 1565 utkämpade han sitt första krig.² Genom historien har han kallats för psykopat, då han var den hårdaste men även effektivaste av alla Vasasönerna. Karl var på många sätt lik sin far både till utseende och attityd. Dock var Karl ännu grymmare än Gustav Vasa i sitt handlingsätt men även bättre på ekonomi och förhandling. Barndomen levdes ut i Mariefred på Gripsholms slott. Där fick han en gedigen utbildning, inriktad mot teologi.³

Trots att Karl stärkte protestantismen under sin regeringstid var hans lärare, Jean de Herboville, kalvinist. Förmodligen är anledningen till att en kalvinist fick undervisa det protestantiska kungabarnet att varken kalvinismen eller protestantismen var godkänd av påven. De Herboville var därför högst troligt tvungen att lämna sitt hemland Frankrike som en religiös flykting. I Sverige sågs inte kalvinismen med lika oblidna ögon som katolicismen. Att reformationen hade stagnerat något under Erik XIV:s ledning bidrog också till mer lössläppta förhållanden för kalvinister, vilket påvisas av att till exempel fransmän och nederländare bosatte sig i Sverige.⁴

Kalvinismen är en inriktning av protestantismen som skiljer sig från Luthers läror i frågor såsom bibelsyn, gudsbild, sakramentslära, livsstil, med mera.⁵ Bland annat vill kalvinismen ha en mer avskalad kyrka, de tror på predestinationsläran (att det finns ett öde) och större

¹ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

² Nationalencyklopedin, *Karl IX*

³ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

⁴ Petersson s. 23

⁵ Nationalencyklopedin, *Karl IX*

betoning på sakrament (t.ex. nattvard och dop) än Luther.⁶ Calvinismens roll som en minoritetsreligion i katolska länder startade krig som till exempel det nederländska frihetskriget (1572-1648).⁷ Även Hugenottkrigen (1562-1598) i Frankrike, vilket var kriget som tvingade Jean de Herboville att fly till Sverige.⁸

Ifall Karl tog efter sin lärares tro är svårt att säga, då frågan är tudelad. Längre har det varit en etablerad syn att Karl var positiv till kalvinismen, men materialet det är baserat på är minimalt. Därför menar ny forskning att Karl var likt sin far protestant. Detta underbyggs av källor som till exempel ett brev som Karl skickade till biskopen Nils i Strängnäs 7 januari 1574. I detta brev skrev han om den religiösa åskådningen, han menade att den skulle baseras på protestantiska reformatorers arbeten. Han syftade på Martin Luthers och Philipp Melancthons lära.⁹ Karl ger även ut en reviderad bibel som skrivs om lite för att passa hans syn. I omskrivningen finns exempelvis förordningar baserade på Luthers budskap.¹⁰

Därför är det konstaterbart att Karl var protestant, men om det var genuint eller strategiskt är svårt att avgöra. Många gånger vände Karl kampen för religionen till sin fördel, framför allt i kriget. Det var hans starka tro på protestantismen som gjorde att han lyckades manövrera bort Sigismund. Under Karls tid fjärrar sig Sverige från katolicismen och protestantismen rotar sig än djupare. Ett genomgående tema i kriget som förs under den här tiden handlar därför ofta om makt och religion.¹¹

Karl var länge en ungar och underhöll sig gärna med damerna. Genom detta föddes ett antal utomäktenskapliga barn. Den mest kända var amiralen Carl Carlsson Gyllenhielm som växte upp med sin pappa på Nyköpings slott. Med tiden fick Gyllenhielm högt ämbete inom staten. Slutligen gifte Karl sig med Maria av Pfalz som vid denna tid endast var 16 år gammal. Tillsammans fick de sex barn men den höga barnadödligheten krävde fem av dessa liv. Den enda som överlevde var dottern Katarina som så småningom blev mor till Sveriges kung. Maria dog vid ung ålder vilket tvingade Karl att hitta en ny fru. Det blev Kristina av Holstein-Gottorp, tillsammans fick de fyra barn varav tre nådde vuxen ålder. Den mest kända var den senare kungen Gustav II Adolf.¹²

Karl var inte bara brutal och hänsynslös, han hade även ett hett temperament. Tack vare att hans första fru hade mildt sinnelag kunde hon lugna ned honom. När hon dog gifte han, som ovan skrivet, om sig med en tyska som hade samma hetsiga humör som kungen. Enligt vittnesskildringar ska taket ha lyfts några meter när Karl och hon haft meningsskiljaktigheter. Det säger lite grand om hans temperament.¹³

⁶ Petersson s. 24

⁷ Nationalencyklopedin, *Kalvinism*

⁸ Petersson s. 23

⁹ Petersson s. 24

¹⁰ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

¹¹ Ibid

¹² Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

¹³ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

Vid riksdagen i Västerås 1544 drev Karls far, Gustav Vasa, att Sverige skulle införa arvkungadöme. Det innebär att den äldste sonen i ätten skulle ta över kronan efter regentens död. Resterande av sönerna skulle istället förvalta rätten till ett hertigdöme.¹⁴ Då Karl var yngst i sin syskonskara tillföll honom ett hertigdöme; närmare bestämt hertigdömet Södermanland, Närke och Värmland, vid faderns död år 1560. På grund av hans ringa ålder förvaltades hertigdömet av hans äldste broder, Erik XIV, fram till hertig Karls uppror mot sagd broder år 1568.¹⁵

Uppror mot bröderna

Karl var 18 år när han kom till Nyköping för att börja regera över sitt hertigdöme. På den här tiden fungerade hertigdömet mycket som en självständig stat. Bland annat kunde Karl driva in skatt och skapa egna mynt. Ett exempel på Karls effektiva och ekonomiskt utvecklande koncept var att importera valloner från Belgien som hade kunskaper inom metallurgi och nederländare med kunskap om vapentillverkning. Allt för att utveckla sitt hertigdöme men även för att lägga grunden till Sveriges blomstring under stormaktstiden.¹⁶ Dock blir det bråk bland bröderna över detta. När Erik XIV blir vald till kung blev hans makt beskuren. Eftersom de områden som syskonen fått genom sina hertigdömen inte längre tillhörde kungen. Det ogillade Erik. Kungen kallade då till ett möte för att inrätta de så kallade Arboga artiklar. Under detta möte återkallar han kontrollen över de hertigdömen hans far tilldelat de yngre sönerna och kriget mellan syskonen är i och med detta ett faktum.¹⁷

Karl var väldigt ettrig och krävde att få behålla sina rättigheter. Det gjorde också den näst äldste brodern Johan. Karl och Johan allierar sig därmed mot Erik XIV. När Erik gifter sig med Karin Månsdotter som var av icke-adlig börd får bröderna en fördel. Folket vänder sig emot Erik. Detta öppnar upp för de allierade bröderna att jobba politiskt mot Erik. Karl är slug, skicklig och hänsynslös. Därför lyckades han och Johan tillsammans manövrera bort Erik och ta tillbaka sina hertigdömen.¹⁸

Dessutom lyckades de även avsätta Erik från kungatronen. Då blir Johan, som var den näst äldste brodern, kung. Eftersom att Karl törstar efter makt uppstod en konflikt mellan Johan och Karl. För att göra en historia kort så dog Johan 1592. Då skulle, enligt den nyinförda arvsrätten, tronen gå till Johans son Sigismund. Detta hade inte varit något problem om det inte var för att Sigismund redan var kung i Polen. Sigismund hoppades på att kunna regera båda länderna samtidigt, men Karl såg sin chans och var snabb på att reagera.¹⁹ Johans fru,

¹⁴ Petersson s. 19

¹⁵ Nationalencyklopedin, *Karl IX*

¹⁶ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

¹⁷ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

¹⁸ Ibid

¹⁹ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

Katarina Jagellonica, var polsk och på så vis kom både Johan men främst Sigismund i kontakt med det katolska landet Polen.²⁰

På grund av detta började det att bildas regeringsformer med rådsherrarna, det vill säga de som hjälpte kungen. I det här fallet skulle ett råd bestämma över Sverige medans Sigismund inte var i landet. Detta görs då det inte var någon hemlighet att Karl var farlig eftersom att han ville ta makten. Sigismund ser då till att rådet utesluter Karl för att han inte ska kunna bestämma. Karl skulle endast få tillsätta en av rådsherrarna.²¹ Att vara allierad med kungen var på denna tid något adelsmännen strävade efter. De högre herrarna som inte var kungar valde att gå på slak lina. De ville vara så nära kungen som möjligt för att få så mycket makt som möjligt. Samtidigt ville de inte vara för nära, då det fanns risk för maktskifte. Med andra ord var det en balansakt att vara nära kungen, men inte för nära. Konsekvensen blev att det uppstod konflikter genom att maktkampen mellan Karl och Sigismund eskalerade.²²

Maktkampen med Sigismund

Stegring

Knappt ett halvår efter Johan III:s död initierar Karl sin första handling att förhindra Sigismund att ta makten, nämligen Uppsala möte år 1593. Anledningen för mötet var dock officiellt att skapa religiös enighet i Sverige. Vid detta möte antogs 'Uppsala mötes beslut av 1593'. I detta beslut fastställdes det att den svenska kyrkan ska avsäga sig katolskt inflytande och påvemakt. Istället ska Sverige förbli evangeliskt och den Augsburgska trosbekännelsen ska råda. Polen var djupt katolskt, vilket placerade Sigismund i en knivig sits.²³ Gustav Vasa hade nämligen själv bestämt att Sverige ska vara protestantiskt. På så vis fick Karl med sig rådet och därmed mer makt.²⁴

Först efter att Sigismund accepterat och skrivit under Uppsala mötes beslut gick Karl och riksråden med på att Sigismund skulle få bli krönt till kung. Motivationen var att Sigismund var katolik och ständerna ville ha garantier för att Sverige inte skulle bli katolskt igen. Sigismund vägrade dock till en början att underteckna, då detta var något som begränsade kungamakten.²⁵

Riksråden var ihärdiga då de ville säkra sina maktbefogenheter i Sigismunds frånvaro och att dessa endast skulle gå till svenska män. Till slut gav Sigismund med sig. År 1594 skrev han under Uppsala mötes beslut efter hårda påtryckningar av samtliga ständer. Först då kunde han bli krönt till kung i Sverige samtidigt som han var kung i Polen.²⁶ Detta medförde problem

²⁰ Petersson s. 105

²¹ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

²² Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

²³ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

²⁴ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

²⁵ Petersson s. 107

²⁶ Petersson s. 112

som att Sigismund tvingades att vara borta från Sverige i långa perioder för att kunna styra över Polen. Då blev det beslutat att Karl skulle bli en så kallad regentvikarie. Karl var av rimliga skäl inte pålitlig. Vid sin sida hade han därför ett riksråd bestående av Sigismunds vänner. Med Sigismund i Polen var det fritt fram för Karl att inleda den riktiga maktkampen. Initialt försökte Karl få över landshövdingarna på sin sida, men dessa var trots allt lojala till Sigismund.²⁷

Nästa steg i maktkampen var riksdagen i Söderköping, vilken Karl kallade till år 1595. Karl tog sig genom detta kungliga friheter då det endast var kungen som fick kalla till riksdag, men ingen sa emot. Han lät upprätta en majestätsvall på torget, det vill säga en talarstol. Hans tal gick till angrepp mot adeln, vilket gick väl hem hos publiken som utgjordes av framförallt bönder. I samband med detta tog han sig även friheten att utropa sig till riksföreståndare. För att göra situationen ännu mer komplicerad för Sigismund fick Karl riksdagen att stifta en lag som förbjöd katolska gudstjänster i Sverige. Katoliker tvingades därmed till landsflykt.²⁸

År 1597 kallade Karl till en ny riksdag, den här gången i Arboga. Sigismunds anhängare, riksråden, var tveksamma till att komma och sjukanmälde sig därför. Istället lockade Karl till sig bönderna, vilket var hans plan från första början. Under detta möte bekräftades de viktigaste besluten från riksdagen i Söderköping, nämligen att Karl skulle vara Sveriges riksföreståndare. Detta var dock inte helt officiellt då Karl inte hade alla ständerna på sin sida. Men de facto var att Karl hade den kungliga makten fast utan titeln. Sigismunds kumpaner förstod att det var hög tid att ge sig iväg. Det var riksråd såsom Stenbock, Brahe, Banér och Bielke, för att nämna några, som flyttade till Sigismund i Polen.²⁹

Klimax

Efter detta nådde maktkampen sin kulmen då Karl och Sigismund skulle göra upp på slagfältet. Sigismund satte ihop en 5000 man stor armé i Polen. Den 13 juli 1598 debarkerade Sigismund tillsammans med sin flotta i Kalmar. Då Sigismund fortfarande var kung rättsligt sett anslöt sig de kungavänner som fanns kvar till honom. Sigismund förflyttade sin flotta till slottet Stegeborg där hans syster Anna Vasa bodde. Det var vid detta slott som Karl och Sigismund kom att få sin första sammandrabbning. Trots att Sigismund hade alla förutsättningar för att vinna, drog han tillbaka sin flotta av okända anledningar och tvingades då tillbaka till Linköping.³⁰

Den 25 september 1598 skedde den andra sammandrabbningen, den här gången i Stångebro utanför Linköping. Slaget vid Stångebro har stor betydelse för Sveriges historia. Bland annat var det det sista inbördeskriget, men även det sista religionskriget. Det var svenskar mot svenskar, katoliker mot protestanter, norra Sverige mot södra Sverige, samt bönder mot adeln. Dualism präglade slaget i Stångebro och Sverige blev i och med detta tudelat.

²⁷ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

²⁸ Ibid

²⁹ Ibid

³⁰ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

Startskottet gick från den så kallade storbron och direkt efter utbröt en kalabalik som krävde tusentals liv. Efter några timmar var slaget avgjort och Sigismund fick acceptera nederlag. Ur ett större perspektiv hade han även förlorat något viktigare: den svenska tronen. Sigismund tvingades därför att överlämna sina lojala riksråd till Karl som garanterade en rättvis rättegång. Karl fick dock inte sitt grymma rykte för ingenting och riksråden kastades i fängelse. Sigismund återvände till Polen efter striden då han blev officiellt avsatt. Karl var å andra sidan på väg att få titeln till Sveriges högsta ämbete.³¹

Efter slaget i Stångebro drog sig Sigismund tillbaka, vilket gav upphov till ett maktvakuum. Karl var då snabb att kalla till en riksdag i Jönköping 1599. Mötets dagordning är inte helt klarlagd, men troligtvis var de två viktigaste punkterna: hur de skulle få kontakt med Sigismund och hur skulle Kalmar och Finland skulle tas från Sigismunds förtrogna. Svaret blev en regentförpliktelse för Karl. I och med detta var Karls ställning säkrad och han började nu använda titeln regerande arvfurste eller *riksföreståndare*.³²

Linköpings blodbad

År 1600 tillkallade Karl en ny riksdag i Linköping. Riksdagen kom dock att få ett annat namn i historieböckerna, nämligen Linköpings blodbad. Det som hände var att Karl lät avrätta Sigismunds kompanjoner, det vill säga riksråden och samtliga som stått på fiendens sida. Avrättningen tog plats på Linköpings torg inför en stor publik. De som förlorade livet var Erik Sparre, Ture Bielke, Bengt Falk, Gustav och Sten Banér; totalt var det 13 stycken åtalade.³³

Linköpings blodbad ska ha varit en dramatisk scen att bevittna. Anhöriga grät och bad om nåd för männen. Männen själva hävdade sin oskuld då de egentligen bara varit lojala mot Sveriges rättsliga kung. Men ord och gråt verkade inte på Karl, utan avrättningen fortgick som planerat.³⁴

Karl blir kung

Under åren 1601-1603 utvidgade Karl sin maktbas ytterligare, med Sveriges rättsliga kung fördriven ur landet var Sverige i behov av en ny. Då adeln fortsatte att smida intriger kring Karl, bestämde han sig för att kalla till en ny riksdag, den här gången i Norrköping, 1604. Det var vid detta möte som Karl officiellt blev kung, och hans son Gustav II Adolf blev utropad till efterträdare.³⁵

När Karl väl blivit kung låg han inte på latsidan, utan var likt sin far en energisk kung med stora visioner om Sveriges utveckling och framtid. Han grundade många städer bland annat Karlstad, Filipstad och Mariestad, samt även Göteborg år 1603. Göteborg var ursprungligen

³¹ Ibid

³² Petersson s. 156

³³ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

³⁴ Ibid

³⁵ Petersson s. 221

tänkt för att inhysa holländare i syftet att de skulle bygga upp en modern stad. Detta då Holland var ledande inom handel och industri. Karls motiv var dock enkelt: makt och inflytande. Göteborg skulle fungera som en utgångspunkt för att utvidga Sverige och ta över havsområden. Göteborgs strategiska position gjorde det nämligen möjligt för svenskarna att undvika danskarna och deras tullar i Östersund. Den långtgående fejden med danskarna skulle under Karls regenttid kulminera i ett krig som kom att kosta mycket för båda sidorna.³⁶ Karl stiftade även nya lagar. Det var främst nya förbud, mot bland annat sodomi, tidelag och häxeri.³⁷

Samtidigt gav Sigismund i Polen inte upp sina försök att besegra sin farbror. Han skickade polska trupper till den svenska besittningen i Livland och då fick Karl ännu en konflikt att fokusera sin armé mot.³⁸

Ryssland var vid den här tiden ett land av oroligheter då den siste tsaren i sin ätt dött. Ett flertal länder skickade därför representanter till Ryssland för att försvara landets intresse. Sverige skickade Jakob de la Gardie som med sin armé lyckades marschera in i Moskva. Rätt kort därefter blev den svenska armén utkörd av polacker och de la Gardie bosatte sig i Novgorod. Där lyckades han övertyga lokalbefolkningen att utnämna Karl IX:s yngste son, Karl Filip, till tsar. Men när Karl Filip med delegation nästan var framme fick de höra att novgoroderna var trötta på att vänta och hade utropat en ny tsar: Michail Romanov och på så vis inleddes ett krig med Ryssland.³⁹

Karl anordnade sin sista riksdag 1610 då han var mycket sjuk. Inför ständerna höll han ett tal som var långt ifrån så skräckinjagande han en gång hade varit. I Sveriges svaga stund såg danskarna sin möjlighet att förklara krig. Karl hade dock ett förslag på hur de skulle göra upp fejden. Denna incident är en "legend" om Karl IX:s död.⁴⁰

Karl hade, som tidigare konstaterat, ett oerhört hett temperament. När Karl på sin ålders höst, vid 61-års ålder, hade en korrespondens med dansken, ska hans temperament ha kostat honom livet enligt skrönan. Det som hände var att Karl hade blivit gammal och fått många slaganfall; hans kropp orkade helt enkelt inte med hans hetsiga temperament längre. Karl satt på Nyköpings slott och brevväxlade med Danmarks kung Kristian IV, en ung spoling enligt Karl själv. Karl skrev att han ville möta Kristian i en, för en gångs skull, ärlig kamp. Denna ärliga kamp innebar att de två skulle mötas ensamma i en duell, iklädda endast värja och stormhatt. Meddelandet skickades med bud till Danmark och den danske kungen skickade ett svar tillbaka. När Karl läste svaret sägs det att han fick sin sista hjärtattack och dör av ilska. För i svaret stod det att Kristian IV tyckte att Karl ska göra det som anstår en kung i hans

³⁶ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

³⁷ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

³⁸ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX

³⁹ Ibid

⁴⁰ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

ålder, nämligen att sitta framför sin kakelugn och värma sig. Enligt skrönan ska Karl alltså ha blivit så förbannad att han dog.⁴¹

Än så länge är det oklart ifall historien är sann, men med tanke på Karls temperament och karaktär kan det definitivt finnas ett uns av sanning i den. För att vara krass vann faktiskt dansken den striden i och med att han lyckades fälla den svenska kungen.⁴²

När Karl dog 1611 var Sverige i krig med Polen, Ryssland och Danmark. Dessutom var Sverige i en finanskris, men det var den nya kungen, Gustav II Adolfs problem att ta itu med.⁴³

Karl IX:s relation till Strängnäs

Vasaätten hade en stark relation till Strängnäs. Till att börja med var Strängnäs den stad som Gustav Vasa blev vald till kung i år 1523. Vasa hade troligen från början tänkt sig att Strängnäs domkyrka skulle bli Vasaättens gravkyrka, men till syvende och sist valde han Uppsala domkyrka eftersom att den räknades som den förnämre katedralen. Detta lämnade Strängnäs Domkyrka ledig och Karl valde att göra om den till en gravkyrka så tidigt som 15 år innan han dog. I och med detta började han även rusta Strängnäs domkyrka som före reformationen var en väldigt rik kyrka. När reformationen kom i samband med Gustav Vasas 'reformationsriksdag' 1527, förstatligades hela kyrkan och många rikedomar gick förlorade. Tidigare var kyrkan styrd från Rom med påven som överhuvud men nu kom kungen att bestämma över kyrkan. Kyrkan blev fattig eftersom att Vasa konfiskerade i princip allt av värde.⁴⁴

I samband med avskaffandet av katolska kyrkor kunde Karl tvinga kyrkorna att följa protestantiskt protokoll. Genom detta kunde han förskansa sig stora rikedomar då kyrkan inte längre behövde allt silver till mässorna. Exempel på detta var när Karl och ärkebiskopen åkte ner till det kulturella och religiösa navet Vadstena. Trots reformationen bodde elva katolska nunnor kvar i stadens kloster. Karl plundrade klostret på dess rikedomar, allt från silver till värdefulla skrifter.⁴⁵ Ett annat exempel är Strängnäs domkyrka som var arbetsplats för ca 60-70 präster innan reformationen. Under den katolska tiden firade varje präst minst en mässa om dagen, därför kunde det bli uppemot 60-70 stycken dagligen. På grund av detta krävdes det mycket silver för ceremonierna. Vasa såg då en möjlighet att konfiskera allt silver som inte var nödvändigt inom protestantismen. De flesta präster stod även arbetslösa efter reformationen då kyrkan skulle fira betydligt färre mässor. Som resultat blev Strängnäs domkyrka, men även resterande kyrkor, väldigt fattiga.⁴⁶

⁴¹ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

⁴² Ibid

⁴³ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

⁴⁴ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

⁴⁵ Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX.

⁴⁶ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

Kungen ville komma åt kyrkans folk ur en strategisk synvinkel. Dels hade kyrkan rikedomar, men även mark som kungen ville åt. På grund av detta blev Strängnäs domkyrka av med ett femtiotal gårdar som den ägde, dessutom konfiskerade staten biskopsborgen. Karl kom även åt en större fördel, kyrkans registrering av folk. Kyrkan var den enda instans som hade ordning på vilka människor som föddes och dog i Sverige. Ur ett maktperspektiv var detta något som gynnade kungen då han fick möjlighet att driva in skatter mer effektivt.⁴⁷

Kyrkan var även den tidens kommunikationsplattform. Via kungörelsetorn kunde kyrkans folk informera allmänheten om nyheter, men även fungera som ett bud för kungen. Exempelvis, om Sverige skulle hamna i krig kunde folket bli meddelat var de skulle infinna sig för strid. Det finns ett kungörelsetorn på Strängnäs domkyrka som står kvar än idag. Folket var tvungna att komma och lyssna på buden, förmodligen varje söndag.⁴⁸

Nio dokumenterade bränder finns på Strängnäs domkyrka från dess start. Dagens kyrka är den andra byggnaden på platsen. Att bygga upp en kyrka kostar pengar, efter reformationen var det knapert i kyrkans kassa. Bränderna slet på kyrkan som stod i dåligt skick när Karl blev kung. Därför lät han kalka över alla målningar i högkorsdelen, vilket var kyrkans heligaste rum. Att vilja ha det heligaste rummet som sitt gravkor säger ett och annat om Karls karaktär. Högkorsdelen var egentligen tillägnat Kristus men Karl IX menade att det även passade en kung om han själv fick bestämma. De överkalkade väggarna valde Karl att pryda med ny konst som med tiden blev bortplockad.⁴⁹

Strängnäs domkyrka blev en gravkyrka på Karl IX:s inrådan. Då han ville bli begravd med pompa och ståt lät han tillverka ett monument över honom själv. Detta monumentet placerades mitt framför högaltaret. Att han låg bredvid predikstolen var ett nytt inslag, vilket återigen pekar på Karls karaktär. Utöver Karl ligger det ca 25-30 andra Vasaättlingar begravda i Strängnäs, till exempel Isabella som var Johan III:s dotter. Hon dog vid två års ålder på slottet Gripsholm i Mariefred. Många av dessa släktingar är dock fortfarande inte identifierade.⁵⁰

Mellan den 5:e och 21:e april 1612 pågick Karl IX:s liktåg med sin start från Nyköpingshus till slutdestinationen i Strängnäs. Karls begravningsregalier är de mest välbevarade och finaste som finns i Sverige. Tyvärr stals dessa nyligen som bekant. Begravningsakten var lång. Den pågick i flera timmar och Karls kyrkklockor kom att klämta långt efter hans sista dag i livet.⁵¹

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Ibid

⁵⁰ Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09

⁵¹ Ibid

Slutsats och diskussion

Hur tog Karl IX makten? Hertig Karls väg till makten var en lång och komplicerad sådan. Med sitt sluga intellekt och brutala handlingssätt lyckades han beseгра tre av sina släktingar för att ta Sveriges tron. Redan från ung ålder visste Karl att han ville bli kung så när hans äldste broder Erik blev kung var det början på hans väg till makten. I form av en allians med sin äldre broder Johan lyckades de att avsätta Erik. Efter att Johan blev ny kung dog han relativt fort och kronan gick vidare till hans son Sigismund. Det var mellan Sigismund och Karl som den stora maktkampen utspelade sig. Kampen var lång och full av intriger, insvept i ett religionskrig. Kampen mellan protestantismen och katolicismen var i slutändan det som fick Sigismund på fall samtidigt som Karls maktbas vidgades. Efter att först ha blivit utropad till riksföreståndare 1599, fick Karl den kungliga titeln 1604 efter en lång och hänsynslös resa dit. Hans tid som kung var produktiv men kort, då han dog sju år efter sin kröning.

Vilken var hans relation till Strängnäs? Hela Vasaätten har en stark koppling till Strängnäs då Gustav Vasa valdes till kung i staden och Karl IX blev begravd i Strängnäs domkyrka. Under Karls tid som regent fick även domkyrkan utstå konsekvenserna av reformationen initierad av Karls fader, Gustav Vasa. Kyrkan förlorade utöver mark och makt även rikedomar. Därmed blev kyrkan fattigare medans Karl blev rikare. Förmögenheten förstärktes även av effektiviseringen av skatteväsendet. Detta då Karl fick tillgång till kyrkans folkbokföring. Idag står Karls monument kvar bakom predikstolen i Strängnäs domkyrka tillsammans med Sveriges finaste begravningsregalier (förhoppningsvis återbördas dessa snart).

Karl anses vara den son som var mest lik sin far, ett machiavelliskt typexemplar. Utifrån hans handlingssätt är det rimligt att ställa frågan: var han verkligen den psykopat som historien framställer? Som kung var Karl hänsynslös, han jobbade hela tiden för sin makt och sitt eget intresse. Det gjorde det svårt för honom att se sanningen för vad den var. Utan att tveka gjorde han uppror mot sina bröder samt arbetade strategiskt och blodtörstigt för att beseгра sin brorsson. Detta resonemang underbyggs av historier om hans heta temperament, till exempel när han fick ett brev av den danske kungen och dog av ilska. Eller den verkliga händelsen, Linköpings blodbad, då han dödade dem han ansåg vara fiendliga. Det finns därför rimliga anledningar till att hävda att Karl var en psykopat.

Med tanke på att även Karls far var en brutal härskare som tog makten med kanske inte alltid så ärliga medel, är en rimlig tankegång att detta var ett familjedrag. Detta skulle kunna vara sant men blir motsägelsefullt av personer som Carl Carlsson Gyllenhielm. Gyllenhielm var ett så kallat frillobarn, född utanför äktenskap, men fick växa upp på Nyköpingshus tillsammans med sin far. Till honom var han mycket lojal, även när han satt tolv år i ett polskt fängelse för sin fars räkning. Trots detta visar hans handlingar att han var betydligt mer human än sin far, till exempel införde han folkskolan. Dessutom grundade han ett flertal fabriker, bland annat glasfabriker och kaminfabriker. Många hade kanonfabriker men Gyllenhielm valde att producera kaminer då han inte ville att svenska folket skulle frysa likt han gjort under sin fängelsevistelse i Polen. Detta står i stark kontrast till Karl IX som störtade sitt eget kött och blod för chansen till makt. Detta väcker frågor om hans faderskap,

Hannah Palmgren
Europaskolan Strängnäs
VT-18

var han inte den kalla och hetlevrade karaktär som historieböckerna uttrycker det, när han var i närheten av sina barn? Detta är dessvärre omöjligt att veta men något som skulle kunna tala emot att han var en psykopat.

Källförteckning

Bergsten, Torsten. Calvinism. *Nationalencyklopedin*.

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kalvinism> (Hämtad 2018-05-07)

Eklund, Stefan. Domkyrkoklockare vid Strängnäs domkyrka. Intervju 2018-05-09.

Larsson, Lars-Olof. Karl IX. *Nationalencyklopedin*.

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/karl-ix> (Hämtad 2018-05-03)

Lindqvist, Herman. Hermans historia: Hertig Karl- kung Karl IX. (TV-program). SVT. 1999.

<https://www.oppetarkiv.se/video/1369582/hermans-historia-1999-sasong-6-avsnitt-1-av-4>

Pettersson, Erik. *Den skoningslöse- En biografi över Karl IX*. Stockholm: Natur och kultur, 2008.